

Forradalmárok, üldözöttek, utazók

„holland útijegyzetek”

(Se nem holland, se nem úti) Hanem először is az izlandi vulkán hamuja. Az utolsó géppel utazom, ami még Eindhovenbe repül. A landolás után két órával lezárják a légteret. De szerencse-e az első géppel, ami egy hét múlva felszáll, ide visszajönni?

(Defektes kerek kofferok) A reptereken mindenki a cókómókjával ügyetlenkedik. Ma nem a hátizsák a divat, hanem a kerek táska. Húzzák maguk után, állítólag így könnyű és praktikus. Csak a lépcsőkön áll meg a tudomány. S minden reptéren több embert látni, amint küszködik a kerek kofferjével, mert defektet kapott – kitört az egyik kerék, kínai bővli a legtöbb, állítják. És utána baromi nehéz cipelni, nincs rajta fogás. Az egyik nőnek egyenesen a koffer fogója marad a kezében. Nézi, nézegeti a bőrdönyt, nem hisz a szemének, látszik, ezt nem mondták neki.

(Útleírás vagy önleírás?) Amíg az emberek nem utaztak, értelemszerűen le sem írhatták élményeiket. Azon kevesek neve, akik utaztak, s megírták, máig megmaradt – sőt, még írniuk sem feltétlenül kellett. A tömegmédiá megjelenésével azonban nőtt az igény, vagy épp e média teremtette meg az igényt, vagyis egymásra hatottak: az útleírások növekedésével nőtt az utazók száma, az utazók számának növekedésével nőtt az útleírások és az azt olvasók száma. De már akkor megjelentek a műfaj korlátait feszegető elmélkedések is – ezt hívjuk jobb híján egy rendszernek, s a rendszeren belüli autopoieízisnek (khm, mondhatnám, hogy most vicceltem, de nem...). Lukács Anikó *Kéjvonat Triesztbe* című remek írásában olvasom (*Korunk* 2010/3) annak történetét, hogy 1862 júniusában 1200 magyar honfű és honleány utazott Budáról Triesztbe vasúton, négynapos társasutazás kere-

tében. 19-én indultak Budáról, tízezres tömeg kísérte őket az indóházhoz (a kéjutazás természetesen nem a mai értelmében értendő). De már ekkor megszületett a közhely, miszerint az útleírás bizony inkább szól arról, aki írja, mintsem a leírt országról, népről, kultúráról, mégpedig bizonyos Benczky Emilnek, a *Pesti Hölgydivatlap* szerzőjének tollából olvashatjuk: „Nagyon szép a tárgyilagosság – különösen kívánatos útleírásoknál, mert különben az önszeretet erőt vesz rajtunk, s megtörténhetik, hogy a címet kivéve egész cikkünk – önéletírás lesz.”

(Kerekes kufferok II.) Alacsony, tömzsi vagyok, igazán egy szavam sem lehet, de annyi alacsony, tömzsi embert, mint amennyi a Podmanicky utcai női éjjeli menedékhely előtt áll sorban, sehol sem látni. Megkínzott arcok, miközben érezni, hogy ezek forradalmár nők – fogadni mernék, hogy legtöbbjük nem a szegénység elől szökik, hanem a férje, élettársa elől, aki verte, megalázta, kínozta. Mintha ebbe a bánásmódba töpörödtek volna össze, mint mikor az acélelemek összeszőgelésénél deformálják kalapáccsal a tompa szögeket.

Ahogy elmész mellettük az utcán – már délután négy-öt óra körül gyülekeznek, sorban állnak, még nyáron is –, nem a szegénység, a bűz, az alkohol, a húgy szaga csap meg, mint az aluljárókban a zömmel férfi hajléktalanok mellett, hanem legfeljebb a cigifüstöt érezni. Sokukon a régi, megkopott elegancia látszik. Fel vannak pakolva, málházva, és minden másodiknál kerekes koffer. Reggelente akár utazónak is nézhetné az ember őket, közel a Nyugati vasútállomás, nem látszanak hajléktalanoknak, ügyelnek magukra, valahogyan rendbe szedik magukat. Némelyik szendvicset, péksüteményt vagy valamit majszol. Pontosabban: inkább lopva esznek. Érezni, hogy valami súlyos, forradalmi döntést hoztak meg, amikor útra keltek – talán szökésben vannak: a családi terror áldozatai. Ők az igazi forradalmárok és menekültek.

(Spinoza papagája) Az amszterdami Spinoza-szobron a filozófus kabátján papagájok láthatók. Akiket kérdeztem, nem tudták, miért, de mintha mindenkinek rémlene, hogy Spinoza valahol példálódzott a papagájokkal. Nekem is rémlik. De inkább arra emlékszem, hogy gyerekkoromban apám papagájokat tartott, ám azok egyszer megszöktek (akárcsak a birkák, de az egy másik történet). Némi utólagos internetes kutakodás után úgy tűnik, Spinoza a *Teológiai-politikai tanulmány* című munkájában tett említést a papagájáról, mint valakiről, aki beszél, de nem ember.

A Spinoza család egyébként marannus környezetből származik – a *marranos* kifejezés pedig annyit tesz: *disznók*. Így hívták a kényszerke-

resztelt zsidókat Spanyolországban, amíg az inkvizíció mindnyájukat el nem üldözte. A spinózák, avagy a Despinosa, illetve d'Espinosa család Spanyolhonból Portugáliába menekült, majd onnan Franciaországba, s végül 1600 tájékán már Amszterdamban találjuk őket. Itt születik 1632-ben Baruch. Huszonnégy éves korában maguk az amszterdami zsidók közösítik ki a zsinagógából eretneknek vélt nézetei miatt, újabb hat év múlva pedig maguknak a rabbiknak a kérésére száműzik a városból Leiden mellé. Később Hágába költözik. Íme, a menekültek sarjának végül a sajátjai miatt kell menekülnie.

(Helyleírás vagy éneleírás?) Az útleírás örök problémája az írás problémája. Hogy az esetleges, pontatlan. Egy ország, nép, város, a lakosok, a szokások és a többi pár nap alatt nem ismerhető meg, mondja az, aki ott él. De visszakerdeznék: ugyan miért, mitől látnám én pontosabban a Podmanicky utcai női éjjeli menedékhely előtt várakozókat? Miért gondolom én jobban azt, hogy ők kik lehetnek, mintsem valaki, aki idejön akárhonnán, s rájuk néz? Vagy ha akár részvevő-megfigyelő lennék, ott állnék a sorban, nota bene férje által elüldözött, megvert, megalázott, immár hajléktalan nő – akkor jobban le tudnám írni?

(Rövid, próza. Pontos) Blummot kísértük el Amszterdamba, de inkább magunk miatt mentünk. A magyarnak hülyén hangzik az, hogy angolul a novella short story, a regény viszont novell. Hát még milyen hülyén hangozhat az angoloknak, ha meghallják magyarul, mi mit minek mondunk. Az anekdota szerint egyszer írók egymást közt versenyt rendeztek, ki tudja a legrövidebb novellát (short story-t) az asztalra tenni, amiben minden benne van: élet, halál, szeretet, tragédia, cselekmény, alakok. Hemingway nyert, a következő hatszavassal:

For sale:
Baby clothes.
Never used.

Magyarán:

Eladó:
Babaruha.
Használatlan.

(Gyerekcipők) Van Gogh csodálatos festménye a bányászbakancs-párról, mely Heideggert olyannyira megihlette, ott lóg az amszterdami múzeumban, de nem valami kiemelt helyen – azok inkább a nagyon ismert és *szép* képeknek vannak fenntartva. Heidegger egyenesen a műalkotás eredetéről filozofált e bakancsok kapcsán, ez a kép tényleg el- s meggondolkodtató.

De inkább az amszterdami várostörténeti múzeumban gondolkodom el a babacipők láttán, melyek a tizenötödik-hatodik századból maradtak fenn. Kis fűzős bőrcipők, csizmácskák, legfeljebb kétéves gyerekekre való. Ugyanolyanok, mint a felnőtteké, csak picik (a direkt gyermekeknek tervezett gyerekuhára a divatszakértők szerint alig hetvenéves történettel bír). Megmaradtak, konzerválódtak az anyagban, az iszapban, sárban. Mai szemmel nézve oly esetlenek, kezdetlegesek, az ember szívét ugyanúgy fojtogatja a fájdalom, vagy valami, akárha a kiszolgáltatott és kizsákmányolt bányászok széteső bakancsáról készült képet nézi (Van Gogh maga is egy ideig bányászkodott), meg eszébe jutnak az elgázosított zsidók, zsidó gyerekek cipői is, amelyeket a holokauszt-múzeumokban kiállítottak.

De aztán eszembe jut, hogy hiszen ezeket az amszterdami babacipőket, baba-bőrcizmákat bizony a gazdag gyerekek hordhatták, ki tudja, éppenséggel a leggazdagabb amszterdami polgárgyerekek, akik később maguk is dúsgazdagon gyarapították a vagyont, jó protestáns kapitalistaként irányították a világkereskedelmet, kezükben volt példának okáért a hering-, prém- és a fakereskedelem, sőt, akár még a gyémánté is.

(A nomád szociológia) Olybá tűnik, olyan szakmát választottam magamnak, amely kiüresedik, jellegtelenné válik, egyre kisebb az érdeklődés iránta. A termelés folyik, de jobbára csak üres fecsegés és adattermelés formájában, jó esetben irodalmi jelleget ölt magára, semmint átfogó elméletet produkálna, s leírná a társadalmat. Ezt az állítást akkor fogalmazta meg Niklas Luhmann, a nagy német szociológus, amikor épp első vizsgáimat tettem le az egyetemen. Luhmann akkor azt javasolta, hogy a többi diszciplínából kell impulzusokat szerezni, és ezt a stratégiát „nomád viselkedés”-nek nevezte el. Vagyis hogy oda kell vándorolnia a szociológusnak, ahol valami használhatót talál, új és mély forrásokat. Utazzon.

Luhmann ezt a vándorlást mindazonáltal absztraktnak képzelte el, lévén maga is klasszikus szobatudós, aki három napnál többet sosem volt távol dolgozószobájától. De így is érthető, mire gondol: ha más nem, legalább fejben jöjjünk-menjünk, a fejünkkel, a fejünkben vándoroljunk, utazzunk. Aki (vagy ami, mint a szociológia) megáll, annak befellegzett.

(Egy életút) Zbigniew Herbert Arles-ről írott esszéjében számol be arról, hogy találkozott egy öregemberrel – rögvest meg kellett kínálnia amerikai cigarettával –, aki félig-meddig abból éldegélt, hogy látta Van Goghot. Anno, úgy három és fél évesen. De képét, rajzát egyet sem látta, a festő kapcsán pedig ama kérdésre, hogy ismerte-e, úgy válaszolt: „Ki ismerte egyáltalán? Egyedül élt, mint a kutya. Az emberek félték tőle.” Nagy vásznakkal mászkált a mezőn, a fiúk kövekkel dobálták meg, nevetségesnek tartották, már csak répaszínű haja miatt is. Az étterem tulajdonosa pedig, kinél a lembergi születésű neves lengyel poéta kipróbálta a provence-i konyhát, azon siránkozott, hogy a több száz, Arles-ben és a közeli Saint-Rémyben készült képből egy sem maradt ott – a lakók arra kérték a hatóságot, zárják tébolydába a festőt. Az erről szóló dokumentumot még a helyi újság is közölte. Nemhogy képeket vettek volna tőle. A többit tudjuk Van Goghról. A város tehát nem fogadta be. Herbertet pedig Lembergtől, szülővárosától fosztotta meg a történelem, Ukrajnához csatolták Lvov néven. Herbert a II. világháborúban a földalatti lengyel Honi Hadsereg tagjaként, mondhatni profi forradalmárként küzdhetett hazájáért (és hát az a forradalom is elbukott...). A hetvenes évek második felében pedig amolyan önkéntes száműzésben Nyugaton élt, miután otthon megfosztották publikációs lehetőségeitől, cenzúrázták. 1981-ben tért haza, amikor ismét „forradalom” tört ki Lengyelországban, legalábbis félléggálisan, avagy félillegálisan küzdhettek. 1986-ban aztán Párizsba távozott... Aztán 1992-ben ismét visszatért Lengyelországba. Végül meghalt.

(Hit, remény, something) A hollandokat a kálvinizmus, a puritánság tette gazdaggá, világhatalommá. Vagyis a vallási beállítódás, mondják, a hit, hogy munkával lehet kiérdemelni Isten jutalmát, a mennyországot. Ma a hollandok nemigen vallásosak, a templomokat sorra zárják be, az egyik amszterdami diszkó van, a másikon, a vörös lámpás negyedben, a kuplerájok tövében a Word Press Photo kiállítását rendezik meg. Az orosz ortodoxok temploma egy kis lakásban van, akkora a szobácska, mint köröm alatt a piszok. Ez közvetlenül a nagy szefárd zsinagógánál van, amelyet a németek nem tudtak felrobbantani, s ahonnan meglehetősen magát az eretnek Spinozát is kitiltották.

De mégis, a hollandok hisznek. Előbb fellázadnak az ellen, amiben hisznek, csinálnak egy forradalmat, kettőt, csendeset, véreset, mikor milyet. De hisznek valamiben. Ezt hívják something-ism-nek, valamizmusnak, mert a többség azt mondja, bizony, ő hisz valamiben.

Elvetődök az egyik templomba, a katolikus apácák kertjében, ahol már egy apáca sem él, és a templom sem katolikus, hanem valamiféle református,

protestáns, az első angol, illetve ma angolul beszélő amszterdami közösségé 1607 óta. A kezembe nyomnak egy énekeskönyvet. Zsoltárok, dicsőítő énekek. Énekelünk. Én is, követem az angol szöveget, az angoltanárom szerint így lehet a legjobban tanulni, és tényleg, a blues-ritmusra nyomom az elég világos szöveget: nagy az isten, mindenható, higgyünk benne, bízunk benne, ó máj gád, minden jó lesz, lesz majd valami, isten is megsegít, csak dolgozzál. S legyen erőd hozzá, erőt meg az isten ad, ha kéred.

(Az eretnek és az államfő) Spinozát „undok eretnokségben és sötét cselekedetekben” találták bűnösnek az amszterdami zsidó vallási előljárók. Egyik életrajzírója, Theun de Vries szerint ez annyit tesz, hogy áthágta az étkezési és a *sábbátra* vonatkozó törvényeket, emiattátkozták ki, űzték el „Izrael”-ből. Ehhez képest Izrael első miniszterelnöke, Ben-Gurion mákacs spinozista volt, ahogyan arról Ámosz Oz számol be életrajzi regényében (Oz ősei maguk is mind egy szálig menekültek voltak). Ben-Gurion Lengyelországból érkezett Palesztinába, miután sikerült megmenekülnie a szibériai fogság elől. Oz ironikusan írja le egy találkozásukat, ahol Ben-Gurion rögtön Spinozát emlegette – „imádtá, ha reggel hét óra előtt Spinozáról értekezhetett”. Az ifjú Oznak úgy foglalta össze kedvence filozófiáját, hogy az ember mindig legyen higgadt és őrizze meg nyugalmat. Hidegvér mindenkor, ez az első. Oz, aki maga is spinozistának vallotta magát, e korai órában nem tűrhette tovább, hogy az ő kedvencének filozófiáját ilyen egyszerű mondandóra redukálja le akár még a Nemzet Atyja is, s visszaszólt. Ben-Gurion erre kikelt magából, üvöltött, toporzékol, kénkö és olvadt lávafolyam zúdult Oza:

„Higgadság! Lelki nyugalom! Ez a lényege egész filozófiájának! A központi magva! Nyugalom! Jóban-rosszban, győzedelmesen vagy vesztesen – az ember soha ne veszítse el lelki békéjét! Soha-sose!”

Majd ököllez az asztalt kezdte el verni, szép nyugodtan... Sokkal később lehiggadt.

(Turista otthon) Idegen városban nem kunszt turistaként sétálni – próbálj meg idegenként a sajátodban. Régi élmény: turistának képzelve magad meglátod otthon azt is, ami mellett őshonosként unott arccal mégy el. Csak a szemüveget sosem könnyű cserélgetni.

Az anyanyelv is akkor tárul fel, ha idegen nyelvként tanulod meg, ha úgy vizsgálod – mond valami ilyesmit a sváb pap-író, Arnold Stadler, amikor Esterházy Péterrel beszélget.

A holland viszont sehogyan sem tárul fel előttem: vagy a német, vagy az angol felől közelíthetsz a szavakhoz, s reménykedhetsz, megérted, ha

megtaláltad a helyes irányt. A mondás szerint a holland nyelv úgy jött létre, hogy részeg német matrózok angolul beszéltek.

(Mak úr Újvidéken) Geert Mak hírneves holland történész-publicista. Mielőtt elutaztam volna Amszterdamba, élvezettel elolvastam a városról írott könnyed hangvételű, de információban gazdag kötetét. Még inkább megörvendtem, amikor az egyik amszterdami könyvesboltban ráfutottam vaskos riportkötetére, az *In Europe*-ra (Európában), s amikor láttam, Szerbiáról is ír, sőt, Újvidéken járva Végel Lászlóval is találkozott, megvásároltam a kötetet.

Aztán, hogy olvagattam, gyatra angoltudásom ellenére is hüledezni kezdtem. Mert ha annyi igaz akár Amszterdamról írott kötetében, mint amennyit összehordott Szerbiáról, régen rossz. Persze Mak úr se számított arra, hogy esetleg olyasvalaki olvassa el mindazt, amit egyébként szépszámú holland, illetve az egész világban meglévő olvasóinak szán, aki éppen-séggel onnan származik, sőt, a szereplők némelyikét is ismeri.

Jó, tudom, csinálom: messziről jött ember azt mond, amit akar, de ha visszatérsz kishazádba, te is azt mondhatod a távoli vidékről otthoni ismerőseidnek, amit csak akarsz.

Teszem azt, Mak úr, midőn megérkezik Szerbiába, azaz a Vajdaságba, megállapítja, hogy „az ország ezen részét Pannóniának hívják”. Ami így persze egyáltalán nem igaz. Ahogyan az sem, hogy a Habsburg Birodalom részeként a Vajdaság századokon át igen gazdag volt. Mert, ugye, mihez képest – és kik is? Hollandiához képest bizonyosan szegény volt, nem gazdag. Aztán felsorolja, hogy a már Szerbiához tartozó részt ma még mindig lakják horvátok, németek, bosnyákok, zsidók és magyarok... Hát kétségtelenül akad még pár német, bosnyák és zsidó, de hadd ne ragozzam, miért hevenyészett s illetéknéppen igen pontatlan felsorolás ez. Azzal viszont nem vitatkoznék – egy szerb író, Aleksandar Tišma szájába adja –, hogy „ez az a vidék, ahol a magyarok sírva vigadnak”. Ám legyen. De azzal már megint nem tudok mit kezdeni, hogy Végel Lászlót tagbaszakadt embernek (square-built man) írja le, aki az újvidéki televíziós társaság igazgatója volt (mert nem volt). Sőt, megemlíti, hogy 1993-ban Végel Budapesten egy új dzsekit vásárolt. Megkérdeztem az újvidéki író – ő maga semmi ilyesmire nem emlékszik. De ez akár költői túlzás is lehet, semmi más, Geert Mak részéről. De mindezek után mit hihetek el abból, amit Gdańskról, Berlinről, Kijevről vagy Madridról írt? Még ha magam is hajlamos vagyok arra, hogy pár napos oslói vagy éppen amszterdami tartózkodás után írjak a városról.

(Kalandvágyból maradni) Az 1989–1990-ből származó mondás szerint, aki akkor otthon maradt Közép-Európa valamely volt szocialista országában, noha már szabadon távozhatott volna Nyugatra, emigrálhatott volna bárhová, ha van mersze, szóval, aki maradt, az kalandvágyból maradt ott, ahol eddig muszájból élt.

(Az iráni borbélyom) A Szondi utcai iráni keresztény, menekült perzsa borbélyom letette a magyar állampolgársági vizsgát. Ha meglesz a magyar útlevele, kivándorol Kanadába. Szerinte nekem is le kell majd tennem a vizsgát, ha kérelmezem az állampolgárságot: meg kell tanulnom a magyar himnuszt, magyarul írni és ezer kérdésre a választ. Honnan jöttek a magyarok a Kárpát-medencébe? (Helyes válasz: Ázsiából.) Vagy mikor lett Magyarország a NATO tagja? (Helyes válasz: 1999.) Nagyon jó puskái voltak, mondja, az egyik haverja adta.

Szerinte én világutazó vagyok, voltam bő fél éven belül Németországban, Norvégiában, Hollandiában, Szlovákiában – ez a világ már. Igen, mondom, de előtte tizenhét évig nem voltam Nyugat-Európában, a Nyugaton, vagyis sehol sem, hisz Nyugat-Európa, a Nyugat a világ, a többi a semmi. Voltam Romániában, Tunéziában, Horvátországban, de az semmi, az nem a világ. Kicsit az, mert külföld, és eleve külföldön éltem ama tizenhét évből vagy tizenegy évig, de az nem ugyanaz. A borbélyomnak sem külföld Magyarország. Csak állomás. Kényszerű tartózkodási hely, rostokolás.

Mondom neki, hogy ma olvastam a Távirati Iroda híreiben, hogy a britek háromnegyede (és hozzáfűztem, hátha úgy jobban érti: 75 százaléka, 75 per centje) legszívesebben kivándorolna. A legtöbbjük Ausztráliába – már csak a jó idő miatt is. A britek buzik, mondja az iráni borbélyom, a Cameron egy buzi. Úgy értem először, hogy buzi, vagyis hogy bizi. Elfoglalt. Hát persze, hogy elfoglalt az új brit miniszterelnök. Nem, nem, az egy buzi. Buzi? Nem úgy buzi, magyarázza, csak a brit, szerinte, az egy buzi. Marokkóba akarok most utazni, mondom neki. Azok is buzik, mondja. (Eszembe jutnak Faludy pokolbéli víg napjainak marokkói eseményei, az arab fiú, a kecske. Ha tényleg Marokkóban volt az, s jól emlékszem.) Egyiptomba menjek, mondja, azok nem buzik. Vagyis azok is buzik, de nem annyira. Marokkó nagyon buzi. Ciprus, az jó, oda menjek, az nem buzi.

De ő Kanadába megy, ott a legjobb, nincs meleg, mint Ausztráliában, nem szereti ő, ha süt a nap. Mintha Perzsiában sose sütné... Mindig azt mondja a hazájára, hogy Persia – nem Irán. A volt hazája, most hazátlan, refjudzsi, ezt a szót mindig angolul mondja.

Az iráni borbélyom, ha magyar lesz, kivándorol Kanadába. Ez a terve.

(Forradalmársorsok I.) Branči barátunk, a szabadkai otporos, a végsőkéig ellenálló négyoldalas búcsúlevelet hagyott hátra szerb nyelven, az egyik portál fakszimilében közli. Négy oldal, írott nagybetűkkel – ritka ma már az ilyen levél, bár a búcsúlevelek olykor még személyesek. Vagyis fene tudja, honnan tudhatnám. Az akkortájt szintén öngyilkos magyar ex-kormányzóvivő csak SMS-eket küldözgetett, a facebookon törölt...

Branči a levél első sora fölé odaírta, hogy „búcsúlevél”, de mintha máskor, más tollal és talán más is írta volna oda. Szinte semmi személyes nem szerepel a levélben: szerbiai, vajdasági, szabadkai korrupciós ügyeket sorol fel, politikusokat emleget. Beszámol korrupcióellenes harcának egyes állomásairól. Megkéri egy barátnőjét – kéri a levél megtalálóját, hozzá juttassák el –, hogy fénymásolja le és küldje szét e levelét újságíróknak, barátoknak. De főleg mobiltelefonszámokat ad meg, esetleg csak postai címet. Egyetlenegy e-mail címet sem, például. Korszerűtlen volt mindig is, forradalmár lélek ott és úgy, amikor minden ellene szólt. A rágalmazásért kirótt büntetést nem fizette ki, le akarta ülni a szabadkai börtönben, végig. Valaki mégis kifizette helyette. Ritka jelenetek zajlottak le a cellában: Branči egy istenért nem távozott önszántából, a rendőröknek úgy kellett kicibálniuk őt a fogdából s kihajítani az utcára.

A levél végén végül arra kéri barátait, gyűjtsenek össze 250 eurót, mivel adós maradt némi lakbérrel és rezsivel. Majd a hétvégi éjszakában fölakasztotta magát a palicsi park egyik fájára.

(Édes menekülsors) Ha megkaparod, akár a sorsjegyeket, a felszín alatt valami más van: a holland idill alatt Amszterdam és Rotterdam gyűlölködése, a focipályák környékén még ma is. Több évszázados a konfliktus: Amszterdam a gazdagok, a kereskedők, az urak, az idegenek, a zsidók városa, Rotterdam a munkásoké, a prolíké, a szegényeké, az idegengyűlölőké. De hírneves költészeti fesztivált tartanak ott, akkor ihlette meg Rotterdam Tolnai Ottót is, versregénye *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben* címmel jelent meg (ebben található unokanővérem eszperantista családját emlegető verse is – az eszperantisták nagy utazók, bárhol járva befogadják egymást, mint egy titkos nemzetközi társaság tagjai).

Tolnaival annak idején, 1999-ben a NATO-bombázás alatt együtt menekültösködtünk – ültünk Budapest elegáns sétálóutcájának elit kávézójában, azon morfondíroztunk, hogyan tudnánk érvényes papírokat szerezni. Ittunk egy jó sört, kicsit dumáltunk, főleg bambultunk, akár még nevetgélünk is.

Mert a menekülsors is olyan, hogy egész nap azért nem lehet rosszkedvű az ember.

(A lázadó utcaseprő) Ugrál a Van Gogh Múzeum előtti óriási téren, klezmer zenére. Vagy nem szemetes, de fényvisszaverő mellénye van, úgy ropja, ötödmagával. A másik négy is idősebb, úgy ötven körüliek, minimum, a múltból itt ragadt hippik, örök lázadók. Bár már nemigen van mi ellen lázadni, kit érdekel, ugráljanak, a klezmer zenekart is a város fizeti, állandó fesztivál a téren, jót tesz a városimáznak.

De ha azt állítanám, hogy ma már, íme, senki sem lázad Hollandiában, Amszterdamból eltűntek a forradalmárok, a provók, a hippik, biztosan megrónának az ottaniak, hogy ez nem igaz, én voltam rosszkor s rossz helyen. És tényleg.

(Forradalmársorsok II.: A „vörös grófnő” halála Dubrovnikban)

Amikor 1941-ben a németek Dubrovnikot bombázták, pontosabban tévedésből *egy gép egy bombát* dobott le, annak *egy* áldozata volt, *egy* magyar grófnő. Gróf Andrássy Klára a korabeli Budapest ismert lázadója volt – kezdetben még nevelőapja hatása alatt politizált (nagyapja az első magyar miniszterelnök volt a kiegyezés után), de a harmincas években németellenes fasisztává vált, állítólag az angoloknak dolgozott, közben irodalmi szalont vezetett, tudósoknak és politizáló lelkeknek is. A párizsi *L'Orde* és a koppenhágai *Politiken* lapok megbízásából megfordult a polgárháborús Spanyolországban. A világháború kitörésekor – az elsőben még ápolónőként önkénteskedett – a lengyel menekülteket segítette, s később maga is menekülni kényszerült. Pálóczi-Horváth György névrokonom, aki a grófnő ismerőse volt, úgy tudta, Kája (ez volt a beceneve a férje után hivatalosan Odescalchiné grófnőnek, aki egyébként ekkor már elvált) Hohler volt budapesti követ megállapítása szerint a németek letartóztatási listájának élén volt. Amerikába akart eljutni, de vízumkérelmét elutasították, ezért döntött úgy, Jugoszlávia irányába menekül. Egyébként a Horthy-rendőrség is megfigyelte már korábban politikai munkája miatt. Horthy udvariasan biztosította, hogy Kája elhagyhassa az országot, de ismerőse, Pálóczi-Horváth Györgynek még ekkor nem voltak meg a papírjai, így a grófnő maga utazott el. 1941. április 12-én Dubrovnikban egy eltévedt bomba oltotta ki az életét, s itt idéznék egy szaktanulmányból, melyben Károlyi Mihályné visszaemlékezéseit idézik: „Halála után útítársa ajánlóleveleket talált nála: a budapesti brit követ ajánlotta Káját jelentős londoni vezető emberek figyelmébe, megemlítvén, hogy fontos munkát végzett a szövetségesek érdekében (például szabotázsselekményeket szervezett lengyelországi német vasúti és egyéb szállítmányok ellen). A tengerészeti attasé úgy megrémült, hogy ott, a helyszínen elégette a leveleket.”

A „vörös grófnő” – így hívták kortársai – története jutott eszembe, amikor Branči történetét meghallottam: abszurd halál, kémkedés, levél a halottnál, forradalmárkodás, mindenáron küzdés az igazságért... Filmbe illő történetek.

Az MTI bizalmas hírei között rábukkantam az 1935. október 20-i jelentések közt egy pécsire – ebben arról számoltak be, hogy a nemzeti néppárt Pécsen a Pannonia Szálló nagytermében legitimista propagandagyűlést tartott, melyen felszólalt Herceg Odescalchi Károlyné, Andrásy Klára grófnő is, ám a nagyszámú antilegitimista tüntető miatt „az elnöki megnyitó kezdetén több könnyfakasztó bombát dobtak el, ami az ülést megzavarta.” A rendőrség az utcán hat órán át zavargatta a kiszorított tömeget. Vastag aktát vezethettek róla is.

Az MTI így számolt be haláláról: „hivatalos olasz tényezők megerősítették”, hogy Ragusa mellett halt meg, amikor „a penziót, amelyben lakott, bombatalálat érte, életét vesztette. 15-én temették el a raguzai temetőben”.

És ahogyan az lenni szokott: neki magának menekülnie kellett, nemigen állt ki mellette senki sem, de miután meghalt, mindenki elsíratta jó barátjaként: Ortutay Gyula úgy számol be nem túl szavahihető naplójában, hogy tömve volt a templom a gyászmisén, ott voltak az arisztokraták, a baloldaliak, a liberálisok serege és a szájtáti nézelődők is. Celebbé vált hirtelen, celebbé halálában. Utána persze mindenki elfeledte a korábban az eszmékkel megküzdő, majd a sebesülteket és menekülteket segítő, az igazságot, a jobbat kutató „vörös grófnőt”.

(A forradalmár tragédiája) A forradalmár mindenképpen bukik. Ha menekülnie kell, vagy meghal, sajnáljuk, tiszteljük – de célját nem érte el. Ha eléri, akkor viszont hatalomra kerül, úgyhogy utálni fogjuk. Rossz szakma.

(Az utazó fantáziája) A trinidadi, illetve indiai származású, Angliában élő W. S. Naipaul számol be egy bizonyos Sir Walter Raleigh történetéről *Two Worlds* (Két világ) című esszéjében. Naipaul saját őshazájának, Trinidadnak a története után kutatott a British Museumban, és a spanyol nyelvű, tizenhatodik századi dokumentumok között bukkant rá e különös esetre. Sir Walter Raleigh 1595-ben portyázgatott Trinidadon, jó angolként legyilkolászta az elérhető spanyolokat, aztán ment tovább az Orinocón El Doradót, a földi mennyországot keresve. Az ígéret földjét, illetve az aranyat nem találta, de szégyenben sem akart maradni, úgyhogy otthon egy darab aranyat mutogatott, amit nyilván máshonnan szerzett.

Az illetékesek kételkedtek, sőt, akadt, aki észak-afrikai aranyként vélte felismerni a rögöt. De Sir Raleigh saját igazát bizonyítandó publikált egy könyvet, melynek már a címe is impozáns: *The Discovery of the Large, Rich, and Beautiful Empire of Guiana, with a relation of the great and golden city of Manoa (which the Spaniards call El Dorado) and the provinces of Emeria, Aromaia, Amapaia, and others countries, with their rivers adjoining.*

S noha századokon át egyes emberek hittek a könyv tartalmában, első rajongója, aki a legkomolyabban vette Sir Walter Raleigh fantáziáját – ő saját maga volt. S huszonegy évvel később, elhagyván londoni börtönét, útra kelt, hogy megtalálja azt, amiről s amit maga írt le csalárd módon hangzatos című útikönyvében, de végül ő hitte el leginkább, hogy mindez igaz, ott várják őt az aranymezők. Visszatértek, fiát is magával vitte, ám ő behalt az útba – mondhatni, az apa feláldozta a fiát a fantázia és az útleírás mezején. Fájdalommal teli tért vissza Londonba, ahol a hazug kalandort kivégezték.

Ám lám, máig emlegetjük őt, az utazót, aki elhitte azt, amit ő maga hazudott.

(A vak látás) Az utazónak látnia kell, azért megy valahová, hogy lásson – hisz hallani hallhat hangokat, de a nyelvet, amit ott beszélnek, általában nem érti. Az utazók java látni megy, koncentráltan pedig leginkább a múzeumokban teszik láthatóvá a dolgokat. Hogy a befogadás minősége szempontjából ez mit jelent, most hagyjuk. Számomra ritka csalódás volt a Van Gogh Múzeum, hiába imádom, mint minden képzőművészeti félművelt ember. Vagy ahogyan Szergej Dovlatov írja: „Este megmutatták nekünk a város nevezetességeit. Én tulajdonképpen közömbös vagyok az efféle dolgok iránt. Különösen a múzeumok hagynak hidegen, mindig nyomasztott a ritkaságok e természetellenes felhalmozása. Ostobaság egy helyiségben egynél több Rembrandt-képet tartani.”

(Menekülés a hallgatás elől) WG Sebald nem véletlenül szentelt könyvet az emigránsoknak – magyarul *A kivándoroltak* címen jelent meg „regénye”, a négy történet, amelyek félig fikтивék, másrészt valóságok, (ál)dokumentumokra építkeznek, s fényképek sora sejteti, hogy mindez tényszerű, igaz. Ám egyik utolsó, 2000-ben adott interjújának legvégén éppen arról számolt be, hogy bizonyos értelemben ő is féleszűvé válik a nyelv problematikája miatt. Hiszen ekkor már harmincötödik éve élt Angliában, félig kényszerű emigrációban, menekülve a német történelem nyomása elől, az elől, hogy olyan országban, egy olyan, télen a hó miatt öt hónapig a világtól elzárt bajor faluskában nevelkedett, ahol elhallgatták a náci bűnöket.

A *The Guardian*ban 2001. december 21-én megjelent utolsó interjújának utolsó kérdése éppen arra vonatkozott, ennyi, Angliában eltöltött év után – 1966-ban érkezett Manchesterbe – hogyan lehetséges, hogy még mindig németül ír? Sebald azt válaszolta, hogy Conraddal vagy Nabokovval ellentétben ő azért annyira sohasem került ki anyanyelve köréből, de észrevette, hogy német nyelvtudása romlik. Tökéletesen sohasem tanult meg angolul, legalábbis mindig akcentusa volt, de aztán valahogyan érezte, már a német is második nyelvvé válik az emigrációban, s így válik félhülyévé (halfwit) – ahogyan utolsó interjúja utolsó mondatának utolsó szava szól.

(Störr kapitány) Az egyik, ha nem a legjobb magyar regény, *A feleségem története* főszereplője, avagy a feljegyzések írója – egy holland, vagyis Störr kapitány. Aki Sneek városából származott, Friesland közeléből, írja Füst a regény első lapjain (bár akkor Störr nem is holland, csak hollandiai, hisz a fríz kisebbségnek számít). A megcsalás, egymás mindenkori megcsalásának könyve így ér véget:

„Különben minek élni? Mert én már csak erre várok, és mindaddig várni fogok, amíg élek. Ezt megígérem. Hogy kinek? Nem tudom.

VÉGE VAN”